

UOT 595.76-19

Qəhvəyi yastıcanın (*Hemiptera, Diaspididae; Chrysomphalus dictyospermi* Morgan) bəzi bioloji xüsusiyyətləri

Abasova N.M.

AMEA Zoologiya İnstitutu
nezaket_abasova83@mail.ru

Giriş

Çanaqlı yastıcalar (Homoptera; Diaspididae) meyvə, park və dekorativ bitkilərin çox qorxulu zərərvericiləridir. Xüsusilə bu zərərvericilər subtropik zonalarda, bitkilərin gövdə, budaq, yarpaq, hətta meyvələrinin üzərində qidalanaraq budaqların qurumasına və bitkilərin zəifləməsinə səbəb olurlar. Bəzi hallarda çanaqlı yastıcalar bitkilərin gövdəsini bütöv koloniyalar şəklində örtür və onlara olduqca böyük zərər vururlar. Çanaqlı yastıcalarla yoluxma nəticəsində budaqların böyüməsi və inkişafı zəifləyir, əksər hallarda isə bitkilər quruyurlar. Zədələnmiş meyvələrin üzərində çoxlu ləkələr yaranır, meyvələr büzüşür və onların dadı dəyişir. Çanaqlı yastıcalar bitkilərin şirəsini soraraq bitki toxumlarını məhv edirlər. Polifaqlıq, yüksək yumurta qoymaq qabiliyyəti və ekoloji plastik olmaları bu zərərvericilərin daha çox yayılmasına imkan verir [1].

Material və metodlar

Tədqiqat işi 2017-ci ildə yerinə yetirilmişdir. Nümunələr Lənkəran rayonunun Şiləvar kəndi ərazisində limon bitkisi üzərindən götürülmüşdür. Ərazinin GPS koordinatları: 38° 45' 03" N, 48° 49' 46" E [2].

Nəticələr və onların müzakirəsi

Chrysomphalus dictyospermi Morgan kosmopolit həşərat olub subtropik iqlimə malik ərazilərdə geniş yayılmışdır. İlk dəfə keçmiş SSRİ ərazisində 1935-ci ildə Türkmənistan respublikasının oranjereyalarında, Azərbaycanda 1956-cı ildə Kalandadze tərəfindən, 1982-ci ildə isə A.N.Kiriçenko tərəfindən Suxum vilayətində qeydə alınmışdır[3,4]. Subtropik rayonların hamısında geniş yayılmışdır. Oranjereyalarda olan bitkilərə daha çox ziyan vurur. Zərərvericinin vətəni Çin sayılır. Keçmiş SSRİ ərazisinə hardan keçdiyi məlum deyil. Qafqaz ərazisinə İrandan keçdiyi ehtimal olunur. Gürcüstan və Azərbaycan ərazisində həm açıq sahələrdə həm də oranjereyalarda yayılmışdır. Krım ərazisində isə təkcə oranjereyalarda zərər verir. Polifaq növ olub, 60-dan artıq subtropik

bitkilərə ziyan vurur. Ən çox ziyan vurduğu bitkilər : sitrus bitkiləri, palma, dəfnə, maqnoliya, çay, avakado, feyxoa və s. Təhlükəli zərərvericilərdən sayılır. Yoluxmuş bitkinin yarpaqları, budaqları və meyvəsinin üzərini nazik təbəqə şəklində örtür. Zədələnmiş yarpaqlar saralır və tökülür, meyvələrin tərkibində C vitaminin və şəkərin miqdarı azalır. Koksidlər Homoptera dəstəsinə aid olub, bunlarda cinsi dimorfizim müşahidə olunur. Dişi fərdlər erkək fərdlərdən kəskin fərqlənir. Dişi fərdlərdə ayaq, çanaq, bığcıq inkişaf etməmişdir. Onlarda erkəklərdən fərqli olaraq sorucu ağız aparatı güclü inkişaf etmişdir. Bədəninin ölçüsü 1,5-2 mm-dir. Bədəni sarımtıl-qəhvəyi rənglidir. Erkək fərdlərdə dişilərdən fərqli olaraq qanadlar, bığcıq, ayaq inkişaf etmişdir. Dişi fərdlər oturaq həyat tərzini keçirirlər. 1-ci sürfə mərhələsi "avara sürfələr adlanır". Sarımtıl-qəhvəyi rəngli olub yetkin fərddən gözünün, ayaqlarının və bığcıqlarının olması ilə fərqlənir. 2-ci sürfə mərhələsində dişi fərdlərin ayaq, bığcıq və gözləri reduksiya olunur. Zərərverici II sürfə mərhələsində və yumurta qoymamış imaqo mərhələsində qışlayır. Soyuğa davamlı növ deyil. Qış sərt keçdikdə 85-90% -i məhv olur. May ayının axırı və iyunun əvvəllərində sürfələr yetkin mərhələyə keçir. Yumurtaqoyma prosesi 2 ay çəkir. Bu müddət ərzində həm I-II sürfələrə, həm də imaqo mərhələsində olan fərdlərə rast gəlinir. Mərhələlər arasında fərq kəskin deyil. Bir dişi fərd 200-dək yumurta qoyur. Avqust-sentyabr aylarında çoxalma maksimum həddə çatır. İl ərzində 3 mərhələ keçirir. Yayda yumurta qoyandan 24 saatdan sonra sürfələr çıxır. Payızda isə yumurtadan 3-5 günə sürfələr çıxır. Qəhvəyi yastıca partenogenez çoxalma da müşahidə olunur. Sürfələrin inkişafı 20-25 gün çəkir. Bundan sonra sürfələr 25-30 gün sakitlik dövrü keçirir. Erkək fərdin inkişaf dövrü 45-55 gün, dişi fərdlərin isə ondan 10-15 gün az çəkir. Oranjeriyalarda il ərzində 4-5 nəsil vermək qabiliyyətinə malikdir [5,6].

Qəhvəyi yastıca sitrus bitkilərinin başlıca zərərvericilərindən sayılır. Ərazidə olan limon bitkilərinin yarpaqları və cavan budaqları üzərində koloniyalar şəkilində rast gəlinir. Apardığımız müşahidələrə əsasən mayın sonuncu on günlüyündə və iyun ayında sürfələr yetkin mərhələyə çatır. Bu aylarda *Chrysomphalus dictyospermi* Morg-nın həm yumurta, həm də yetkin fərdlərinə rast gəlmək olur. Buna görə də növün inkişafı zamanı müxtəlif mərhələlərə rast gəlinir. Avqust- sentyabr aylarında çoxalma maksimum həddə çatır. Təbii şəraitdə il ərzində 3 nəsil verə bilər. Yayda yumurta qoyulandan 24 saat sonra sürfələr çıxırlar. Bunun səbəbi yumurta daxilində sürfənin inkişafının müəyyən fazasının dişi fərdin yumurtalığında getməsidir. Payızda qoyulmuş yumurtalardan 4-7 gün ərzində sürfələr çıxır. Sürfələr yetkin mərhələyə keçdikdən 25-35 gün sonra cinsi yetişkənliyə çatırlar.

Şəkil 1. *Chrysomphalus dictyospermi* Morgan – ın yetkin fərdləri limon bitkisinin yarpağının alt səthində

Müasir şəraitdə böyük iqtisadi əhəmiyyətə malik olan sitrus bitkiləri, o cümlədən meyvə zərərvericilərinin bioloji nəzarəti məsələləri xüsusilə vacibdir. Bu baxımdan zərərvericilərin öyrənilməsini davam etdirmək, onların zərərli olduğunu müəyyən etmək və Azərbaycanda təbii düşmənlərini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Имамкулиев А.Г. Червецы и щитовки (Homoptera, Coccidea) вредители плодовых и субтропических культур Ленкоранской зоны Азербайджана. Автореф. канд. биол. наук. Баку: 1966, 20 с.

2. Дунаев Е.А. Методы эколого-энтомологических исследований Москва 1997
3. Базаров Б.Г, Шмелев Г.П. Щитовки Таджикистана и сопредельных районов Средней Азии. Душанбе: 1971, 213 с.
4. Исмаилов Ф.Ю. Изучения главнейших вредителей цитрусовых в Ленкоранской зоне и меры борьбы с ними. Автореф.канд.дисс. Тбилиси 1968, 22с
5. Бархсениус Н.С. Вредители цитрусовых на Черноморском побережье Кавказа Сов. субтропики 1934, №3 стр.39-49
6. Зоценко Л. Н. Коричневая щитовка (*Chrysomphalus dictyospermi* Morg.) в субтропической зоне Краснодарского края и ее энтомофаги // Зоол. ж. 1954. Т. 33, № 3. с. 577-586.